

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Глобенко Геннадій Іванович,

orcid.org/0000-0002-1533-9213

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та організації досудового слідства

Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті звертається увага на те, що виконання завдань кримінального провадження, визначених у статті 2 Кримінального процесуального кодексу України, значною мірою залежить від належної регламентації і застосування норм, що передбачають процесуальний статус того чи іншого суб'єкта кримінального провадження. На виконання цих завдань безпосередньо спрямована процесуальна діяльність уповноважених на те правозастосовних органів, яка здійснюється шляхом проведення відповідних процесуальних дій. Проте інколи їх проведення пов'язано із суттєвим обмеженням прав і свобод, законних інтересів учасників кримінального провадження. З огляду на це як у теорії кримінального процесу, так і у практичній площині без розуміння критеріїв таких обмежень провадження процесуальних дій не може бути ефективним.

Здійснено детальний аналіз окремих змін до положень кримінального процесуального законодавства, що безпосередньо стосуються теми дослідження, внесених у зв'язку з повномасштабним вторгненням на територію України держави-агресорки й запровадження правового режиму воєнного стану, а також поглядів правників із цих питань. Звертається особлива увага на теоретичні і практичні аспекти положень, передбачених статтею 616 Кримінального процесуального кодексу України. Наголошується на неналежній правовій урегульованості питання щодо можливості підозрюваним, обвинуваченим, яким скасовується запобіжний захід, проходження служби за контрактом, а також процедури отримання висновку військово-лікарської комісії про придатність особи до несення військової служби тощо.

Сформульовано й обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення процесуальних норм, які стосуються дослідження. Зроблено висновок, що унормування вищевказаних питань надасть змогу підвищити рівень правових гарантій учасників кримінального провадження, отже, уникнути порушень їхніх прав і законних інтересів.

Ключові слова: кримінальний процес, досудове розслідування, учасники кримінального провадження, процесуальний статус, права, свободи та законні інтереси, воєнний стан.

Hlobenko Hennadii. Theoretical and legal aspects of ensuring the rights of parties to criminal proceedings under martial law

The article draws attention to the fact that the performance of criminal proceedings tasks provided for in Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine largely depends on the proper regulation and application of the rules governing the procedural status of a particular subject of criminal proceedings. The procedural activities of investigators, interrogators, and prosecutors, which are carried out through the performance of relevant procedural actions, are directly aimed at fulfilling these tasks. However, in criminal proceedings, their implementation is sometimes associated with significant restrictions on the rights, freedoms, and legitimate interests of its participants. In view of this, both in criminal procedure theory and in practice, without understanding the criteria for such restrictions, procedural actions cannot be effective.

A detailed analysis was conducted of specific amendments to the provisions of criminal procedural law directly related to the subject of the study, introduced in connection with the full-scale invasion of Ukraine by the aggressor state and the introduction of martial law, as well as the views of lawyers on these issues. In particular, separate attention is paid to both the theoretical and practical aspects of the provisions of Article 616 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Thus, emphasis is placed on the insufficient legal regulation of the issue of the possibility for suspects and defendants, whose preventive measure of contract service is being revoked, to obtain a conclusion from a military medical commission on their fitness for military service, etc.

Proposals for improving the procedural rules relating to the subject of the study are formulated and substantiated. It is concluded that the regulation of the above issues will make it possible to increase the level of legal guarantees for participants in criminal proceedings and thus avoid violations of their rights and legitimate interests.

Key words: *criminal proceedings, pre-trial investigation, participants in criminal proceedings, procedural status, rights, freedoms, and legitimate interests, martial law.*

Постановка проблеми. Усі без будь-якого винятку сфери життєдіяльності людини регулюються нормативно-правовими актами, що встановлюють відповідний порядок правовідносин між ними. Нині в усіх сферах суспільних відносин національне законодавство поступово узгоджується з міжнародними стандартами, серед яких суттєве значення мають ті, які забезпечують права учасників процесу у кримінальному провадженні.

Одним із найважливіших напрямів реформування національного кримінального процесуального законодавства є як належне врегулювання, так і фактичне усталення під час кримінального провадження засади змагальності сторін. Вказане зумовлюється тим, що ця засада має системоутворювальний характер, отже, забезпечує досягнення завдань кримінального провадження і гарантує належну реалізацію прав і законних інтересів усіх його учасників. На слушне переконання О.П. Кучинської, юридичними умовами щодо забезпечення процесуальних прав усіх учасників кримінального провадження є закріплення в чинному законодавстві структурних елементів процесуального статусу кожного з них, а саме: права, свободи, законні інтереси, гарантії, юридична відповідальність тощо. Проте для належної реалізації кожним учасником провадження свого процесуального статусу самих правових норм замало. Для цього має бути одночасна дієвість процедури його реалізації, захисту, а також охорони від порушень [1, с. 157].

Окрім того, порівняно із Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України 1960 р., законодавець у КПК України 2012 р. запровадив поняття «учасники кримінального провадження», під яке, за винятком суду та слідчого судді, підпадають майже

всі суб'єкти кримінального процесу. Також з'явилися нові його учасники, зокрема заявник (ст. 60 КПК України), представник персоналу органу пробації (ст. 72–1 КПК України), судовий розпорядник (ст. 74 КПК України). Суттєві корективи до питань теми дослідження внесені у зв'язку із запровадженням в Україні правового режиму воєнного стану, за якого можуть виникати ситуації, коли держава не може повною мірою виконувати зобов'язання щодо дотримання нею міжнародних стандартів у сфері прав людини, але які узгоджуються з положеннями, передбаченими ст. 15 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, згідно з якою «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [2].

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблемні питання щодо правової природи та процесуального статусу учасників кримінального провадження постійно перебувають в полі зору науковців і досліджувалися в роботах Ю.І. Азарова, Ю.П. Аленіна, В.В. Вапнярчука, І.В. Гловюк, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, А.М. Кислого, С.А. Кириченка, Є.Г. Коваленка, О.П. Кучинської, А.М. Лазебного, Л.М. Лобойка, В.В. Луцика, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.О.Попелюшка, В.М.Тертишника, А.Р.Туманянц, В.М. Хотенця, В.М. Шибіка, О.Г. Шило, М.Є. Шумила й інших. Але в доробках вищевказаних праників окремі аспекти ефективності забезпечення і належної реалізації прав, свобод і законних інтере-

сів учасників кримінального провадження під час досудового розслідування в умовах правового режиму воєнного стану не вивчались взагалі або розглядались лише фрагментарно, що потребує подальших досліджень з погляду вдосконалення практичної їх реалізації.

Мета статті полягає в дослідженні сутності прав, свобод і законних інтересів окремих учасників кримінального провадження, а також виокремленні особливостей чинного кримінального процесуального законодавства України щодо їх забезпечення в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу.

Напрями забезпечення неухильного дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, відповідно до вимог Конституції України та міжнародних договорів, конкретизуються у ст. 2 КПК України. Проте законодавча регламентація проведення окремих кримінальних процесуальних дій залишається неналежною, що надає можливість сторонам кримінального провадження на власний розсуд тлумачити окремі положення закону, а також створює умови для необґрунтованого порушення або обмеження прав, свобод і законних інтересів учасників, залучених до їх проведення. С.М. Тарасюк досліджує питання забезпечення прав людини у кримінальному провадженні й цілком обґрунтовано зазначає, що гарантування прав і свобод людини передбачає створення правових умов, які забезпечать захист прав людини від можливих порушень, передусім це запровадження законодавчих гарантій, що чітко визначають права та засоби їх захисту, а також упровадження ефективних механізмів для забезпечення дотримання цих прав. Ключову роль у реалізації зазначених гарантій відіграють правозастосовні та судові органи, оскільки вони здійснюють контроль за дотриманням законності під час реалізації прав і свобод людини, а також запобігають їх порушенню завдяки правозахисній практиці [3, с. 108–109].

Особливої актуальності окреслені питання набули після повномасштабного вторгнення країни-агресорки. У зв'язку із запровадженням 24 лютого 2022 р. в Україні воєнного стану кримінальний

процес зіткнувся з багатьма викликами, які потребували нормативного врегулювання. Незважаючи на набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» [4], яким суттєво доповнені приписи КПК України, окремі питання щодо правозастосовної діяльності його суб'єктів і досі залишаються невирішеними. З огляду на вказане в умовах воєнного стану виконання окремих завдань кримінального провадження ускладнюється, а в деяких випадках взагалі унеможлиблюється.

Передусім привертають увагу питання початку досудового розслідування, визначені п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, щодо складання дізнавачем, слідчим, прокурором відповідної постанови, у разі відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), який в умовах воєнного стану взагалі може не функціонувати. Окреслений підхід законодавця збігається з інформаційним листом Верховного Суду від 3 березня 2022 р., де вказано, що така постанова може визнаватися належним підтвердженням початку розслідування за умови обґрунтованої неможливості внесення даних до ЄРДР [5]. Варто зазначити, що початок кримінального провадження має обов'язково окреслюватись відповідним відправним пунктом, від якого безпосередньо й розпочинається кримінальна процесуальна діяльність, яка надає можливість не лише виконувати вищевказані дії, а й оскаржувати учасниками кримінального провадження рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора. Але залишається незрозумілим, що саме за таких випадків замість витягу з ЄРДР про розпочате розслідування надавати заявнику. Уважаємо, що в положеннях, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, має бути відображено, що це копія постанови про початок досудового розслідування.

Незважаючи на досить жорсткі вимоги до процедури як отримання дозволу, так і на безпосереднє проведення обшуку, серед інших слідчих (розшукових) дій,

викликає найбільшу кількість скарг на дії представників правозастосовних органів з питань дотримання процесуальних прав учасників його проведення. В умовах воєнного стану законодавець пішов шляхом незалучення понятих під час його проведення, якщо їх залучення є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для життя, здоров'я, за умови, що перебіг і результати обов'язково будуть зафіксовані доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України). На думку багатьох правників, зокрема О.О. Демченко, вказаний підхід дозволяє створити низку негативних прецедентів, оскільки ця норма уможлиблює незалучення понятих до проведення обшуку в межах всієї території України. Інакше кажучи, суб'єкти проведення обшуку фактично здатні зловживати такою можливістю та не залучати понятих навіть тоді, коли об'єктивно загрози як такої немає. Тобто слідчий чи прокурор потенційно може не залучати понятих у разі повітряної тривоги (чи навіть за її відсутності), формально посилаючись на п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, хоча фактичні передумови для цього будуть відсутні [6, с. 31]. На нашу думку, загалом підхід законодавця із цього питання заслуговує на підтримку й має залишитись у повоєнний час. Так, залучення понятих у законодавстві багатьох країн світової спільноти не вважається досить дієвим засобом забезпечення законності під час проведення процесуальних дій, оскільки має місце так звана презумпція довіри до представників правозастосовних органів, отже, інститут понятих узагалі відсутній або їх участь у кримінальному процесі є радше винятком із загального правила.

Особливої уваги потребують питання, що стосуються процедури фіксування обшуку. На жаль, законодавець не передбачає обов'язку надання копії відеозапису проведеного обшуку особі, у якої його проведено. Уважаємо, що окреслений чинник з боку слідчого, прокурора був би додатковою гарантією захисту прав таких осіб і належним проявом законності його проведення. Окрім цього, в умовах воєнного стану процесу-

альне оформлення проведення обшуку за визначених умов допускається не під час його проведення або негайно після його завершення, а протягом сімдесяти двох годин з моменту закінчення (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України). У контексті розгляду цього питання заслуговують на підтримку погляди окремих правників, зокрема Ю.В. Терещенко, І.С. Огерука, щодо підстав і порядку виклику осіб, які були присутні під час проведення обшуку, для підписання протоколу через сімдесят дві години після його завершення. Оскільки згідно із ч. 1 ст. 133 КПК України слідчий, прокурор під час досудового розслідування має право викликати підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження у встановлених КПК України випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії, а підписання протоколу обшуку не є процесуальною дією [7, с. 348; 8, с. 67].

Загалом, в умовах воєнного стану після початку проведення обшуку може розпочатися обстріл відповідної території, оголошення повітряної тривоги й інші види небезпек, зумовлені воєнним станом. Це змусить усіх учасників слідчої дії пройти до укриття або взагалі покинути місце проведення обшуку. У цьому сенсі варто звернути увагу на практику взаємодії слідчих підрозділів із військовим командуванням, яка в деяких випадках передбачає попереднє узгодження доступу до відповідної небезпечної території.

У контексті розгляду вказаного аспекту обґрунтованою виглядає позиція Г.К. Тетерятник, яка пропонує внести зміни до ч. 3 ст. 223 КПК України, пов'язані з необхідністю покладення на особу, яка проводить невідкладну слідчу (розшукову) дію, відповідальності за незаконне обмеження або порушення прав і законних інтересів осіб, які беруть участь та щодо яких проводиться слідча (розшукова) дія [9, с. 198]. Зазначені пропозиції вбачаються прогресивними, оскільки важливі для забезпечення балансу між ефективністю досудового розслідування та правом на життя і безпеку учасників процесу в умовах воєнного стану.

Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу

України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» [10] доповнив КПК України новою ст. 616, детальний аналіз якої вказує на низку недоліків, пов'язаних з можливістю належної реалізації процесуальних прав підозрюваним, обвинуваченим. Так, у п. 1 ч. 1 ст. 616 КПК передбачено, що, поміж інших вимог, клопотання прокурора до слідчого судді або суду про скасування запобіжного заходу у формі тримання під вартою має містити висновок про придатність особи в умовах воєнного стану до несення військової служби. Проте підозрюваний, обвинувачений, який безпосередньо здійснює ініціювання скасування вищевказаного запобіжного заходу, з метою подальшого проходження військової служби, перебуває у слідчому ізоляторі, отже, постають питання щодо процедури проходження ним медичного огляду й отримання висновку про придатність. Насамперед зазначене зумовлюється тим, що такий висновок надається військово-лікарською комісією (далі – ВЛК), отже, у межах правової процедури його отримання підозрюваний, обвинувачений має на деякий період часу легально покинути режимне приміщення слідчого ізолятора (далі – СІЗО).

Водночас кримінальний процесуальний закон не визначає суб'єкта, який безпосередньо уповноважений ухвалити рішення про надання такого дозволу, а також деякі інші процедурні аспекти, зокрема щодо строків розгляду такого клопотання та його змісту. Вказані чинники ускладнюють можливість реалізації принципу правової визначеності як важливої складової засади верховенства права, що призводить до різних підходів на практиці та дещо стримує потенціал поповнення лав Збройних сил України вищевказаною категорією мобілізованих.

У практичній площині здебільшого це питання вирішується так, що прокурори не виходять із клопотанням до суду, бо не мають такого висновку, або шляхом перекладання проблеми отримання цього висновку на плечі захисника, що в умовах слідчого ізолятора зробити практично

неможливо. Тож ця формальна перепона іноді стає на заваді в реалізації підозрюваним, обвинуваченим свого права на звільнення з-під варти. Проте у провадженнях, де всі сторони процесу разом із судом прагнуть спільного результату (зміцнення обороноздатності країни), ця процедура реалізовується, так би мовити, від зворотного: якщо немає відомостей про непридатність особи, вона вважається придатною [11]. На нашу думку, окреслений аспект також може позитивно вирішуватися за випадків, коли особа колись проходила військову службу, отже, перебуває на військовому обліку й має військовий квиток.

Орім цього, посилаючись на положення ч. 6 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [12], Є.О. Панайотов звертає увагу на те, що, окрім військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, яка безальтернативно пропонується приписами ст. 616 КПК України, є й військова служба за контрактом, проходження якої має низку суттєвих переваг, що пов'язані з підвищеним рівнем соціального забезпечення та гарантій [13, с. 246]. З огляду на вказане питання щодо права підозрюваного, обвинуваченого на військову службу за контрактом також потребує унормування.

Висновки. Резюмуючи викладене, зазначимо, що сутність як самої природи, так і особливостей проведення процесуальних дій в умовах воєнного стану зазнала суттєвих трансформацій, передусім орієнтованих на можливість їх проведення в умовах сьогодення. Особливий режим кримінального провадження допускає деякі відхилення від загальних вимог, зокрема щодо початку досудового розслідування, участі понятих, процесуального порядку оформлення протоколу тощо. У статті обґрунтовується, що такі відступи від загальних вимог за умови дотримання процесуальних гарантій учасників кримінального провадження шляхом забезпечення відповідного процесуального контролю є цілком виправданими. Проте окремі питання, що стосуються дотримання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, як-от порядок

скасування запобіжного заходу у формі КПК України, а також інші вищевказані тримання під вартою, визначений ст. 616 потребують унормування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком-Інтер, 2013. 288 с.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Закон України від 17 липня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Тарасюк С.М. Забезпечення прав людини у кримінальному провадженні: класифікаційні підходи та сучасні виклики. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 5. С. 107–115. <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-5-16>
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану : Закон України від 27 липня 2022 р. № 2462–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20/sp:max50:nav7:font2#n2>
5. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : лист Верховного Суду від 3 березня 2022 р. № 1/0/2–22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf
6. Демченко О. Обшук в умовах воєнного стану в Україні. *Право на захист в умовах воєнного стану* : матеріали Першої науково-практичної конференції, м. Львів, 30 березня 2024 р. Львів, 2024. 88 с. С. 30–35.
7. Кулик М.Й., Терещенко Ю.В., Симчук А.С. Процесуальний аналіз особливостей проведення обшуку в умовах воєнного стану. *Актуальні питання в сучасній науці*. 2023. № 10 (16). С. 341–351. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10\(16\)-341-351](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10(16)-341-351)
8. Огерук І.С. Особливості обшуку в умовах воєнного стану. *Правова політика України: історія та сучасність* : матеріали III Всеукраїнського науково-практичного семінару, м. Житомир, 7 жовтня 2022 р. Житомир : Житомирська політехніка, 2022. 265 с. С. 65–68.
9. Тетерятник Г.К. Інститут понять при проведенні слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайних правових режимів. *Держава та регіони*. Серія «Право». 2020. № 4 (70). С. 195–199. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2020/34.pdf
10. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав : Закон України від 15 березня 2022 р. № 2125–ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20#n2>
11. Кудрявцев О.В. Кримінальне судочинство: трансформації воєнного часу. *Юридична газета*. № 9–10 (767–768). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalne-sudochinstvo-transformaciyi-voennogo-chasu.html>
12. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2232–ХІІ / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
13. Панайотов Є.О. Деякі особливості здійснення кримінального провадження у зв'язку зі вступом підозрюваного, обвинуваченого на військову службу. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 2 травня 2024 р. / редкол. : В.В. Черней та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 245–248.

Стаття надійшла в редакцію: 13.11.2025

Стаття прийнята: 10.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

